

Sygn. akt III CSK 267/15

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 29 czerwca 2016 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Jacek Gudowski (przewodniczący)

SSN Krzysztof Strzelczyk

SSN Maria Szulc (sprawozdawca)

w sprawie z powództwa B. P.

przeciwko J. T. i M. T.

o zapłatę,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej

w dniu 29 czerwca 2016 r.,

skargi kasacyjnej pozwanego J. T.

od wyroku Sądu Apelacyjnego

z dnia 7 listopada 2014 r.,

1) oddała skargę kasacyjną;

**2) przyznaje ze Skarbu Państwa Sądowi Apelacyjnego
adwokatowi M. M. wynagrodzenie w kwocie 2700,- (dwa tysiące
siedemset) złotych podwyższone o stawkę podatku od towarów i
usług tytułem udzielenia pozwanemu J. T. nieopłaconej pomocy
prawnej z urzędu w postępowaniu kasacyjnym.**

UZASADNIENIE

Zaskarżonym wyrokiem Sąd Apelacyjny oddalił apelację pozwanych od wyroku Sądu Okręgowego w T., którym została zasądzona od nich na rzecz powoda *in solidum* kwota 47970 zł z tytułu zwrotu świadczenia nienależnego oraz solidarnie kwota 3785,30 zł z tytułu odszkodowania.

Ustalił, że pozwany został częściowo ubezwłasnowolniony postanowieniem Sądu Wojewódzkiego z dnia 18 marca 1987 r., sygn. I Ns .../87. W dniu 26 czerwca 1999 r. zawarł z Gminą Miasta T. umowę kupna lokalu mieszkalnego za cenę uwzględniającą bonifikatę a w dniu 25 sierpnia 1999 r., za pośrednictwem biura obrotu nieruchomościami, sprzedał ten lokal powódce za kwotę 49000 zł okazując w toku czynności notarialnych dowód wpłaty na rzecz Gminy kwoty 19740 zł tytułem zwrotu bonifikaty. W czasie negocjacji, oględzin lokalu i zawarcia aktu notarialnego, powódka nie była informowana o chorobie psychicznej pozwanego, jego ubezwłasnowolnieniu i ustanowieniu kuratora. O sprzedaży mieszkania nie wiedziała również kurator pozwanego. Powódka poniosła koszty sporządzenia aktu notarialnego w kwocie 3295,30 zł, koszty prowizji pośrednika w kwocie 490 zł i koszty remontu lokalu w kwocie 21450,54 zł. Pozwany nie dokonał zwrotu bonifikaty na rzecz Gminy w kwocie wynikającej z okazanego dowodu wpłaty, a wpłacił jedynie 19 zł.

Wskutek pozwu pozwanego, w imieniu którego działał kurator, Sąd Rejonowy w T. wyrokiem z dnia 27 czerwca 2006 r., sygn. IC .../06 stwierdził nieważność umowy sprzedaży lokalu zawartej pomiędzy stronami w dniu 25 sierpnia 1999 r.

Postanowieniem z dnia 26 czerwca 2002 r., I Ns .../02 Sąd Okręgowy w T. ubezwłasnowolnił pozwanego całkowicie. Od dnia 26 marca 2002 r. kuratorem, a następnie opiekunem pozwanego pozostaje pozwana.

Sąd Rejonowy w T. wyrokiem z dnia 12 kwietnia 2013 r. uznał oboje pozwanych winnych tego, że działając wspólnie i w porozumieniu w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, przez uprzednie zatajenie przed powódką jako osobą zainteresowaną zakupem przedmiotowego lokalu faktu, że pozwany jest osobą częściowo ubezwłasnowolnioną i dla ważności jego czynności prawnych

konieczna jest zgoda kuratora, czym doprowadzili do niekorzystnego rozporządzenia mieniem w kwocie 49000 zł z tytułu ceny i wymierzył im kary pozbawienia wolności z warunkowym ich zawieszeniem.

Sąd drugiej instancji odnosząc się do zakresu związania prawomocnym wyrokiem karnym (art. 11 k.p.c.) wskazał, że jest możliwe dokonanie w sprawie cywilnej odmiennych lub dalej idących ustaleń co do faktów nie wchodzących w skład znamion czynu zabronionego objętego wyrokiem karnym i zauważył, iż w dacie przyjęcia pieniędzy od powódki pozwany był ubezwłasnowolniony tylko częściowo, a jego zaburzenia psychiczne nie zniósły całkowicie możliwości kierowania postępowaniem lecz jedynie spowodowały potrzebę udzielenia pomocy do prowadzenia spraw. Przestępstwo oszustwa może być popełnione tylko umyślnie z zamiarem kierunkowym obejmującym cel i sposób działania, co oznacza świadome działanie w celu osiągnięcia korzyści majątkowej i doprowadzenie powódki do niekorzystnego rozporządzenia majątkiem oraz wskazuje na przesunięcie pomiędzy jej majątkiem i pozwanego. W ocenie Sądu pozwany jest wzbogacony skoro otrzymał świadczenie nienależne a jednocześnie nie doszło do ekwiwalentnego świadczenia wzajemnego. Jego poczytalność z punktu widzenia odpowiedzialności karnej do zrealizowania znamion czynu zabronionego przesądza o tym, że w chwili dokonania czynu i zrealizowania skutku musiał liczyć się z obowiązkiem zwrotu korzyści uzyskanej z przestępstwa. Skoro wydał pieniądze w ciągu miesiąca na dziewczyny, wyjazdy zagraniczne i kościół to w tym czasie jego świadomość nie uległa takiej degradacji, by nie był w stanie racjonalnie ocenić skutków zużycia. Sąd ocenił zużycie częściowo jako niekonsumpcyjne, bo zaspokojenie zobowiązań alimentacyjnych i spłata zobowiązań wynikających z nabycia spadku spowodowało zmniejszenie pasywów, natomiast wydatkowanie pieniędzy na wycieczki i rozporządzenie pieniędzmi na rzecz osoby trzeciej - kościoła uznał za konsumpcyjne lecz dokonane w złej wierze.

W skardze kasacyjnej pozwany wniósł o uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania Sądowi Apelacyjnemu. W ramach pierwszej podstawy kasacyjnej zarzucił błędną wykładnię art. 409 k.c. prowadzącą w rezultacie do jego niezastosowania oraz niezastosowanie art. 425 § 1 k.c. w zakresie kwoty 3785,30 zł. Naruszenie przepisów postępowania

wywiódł z naruszenia art. 11 k.p.c. w zw. z art. 409 k.c. oraz art. 11 k.p.c. w zw. z 425 § 1 k.p.c.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Zasadniczym zagadnieniem związanym z zarzutami naruszenia przepisów postępowania jest zakres związania sądu w sprawie cywilnej prawomocnym skazującym wyrokiem karnym (art. 11 k.p.c.) a zwłaszcza, czy ustalenie poczytalności sprawcy i skazanie go za przestępstwo z art. 286 § 1 k.k., wyłącza zastosowanie art. 425 § 1 k.c. co do szkody nie objętej sentencją wyroku karnego a nadto, czy ustalenie w wyroku karnym zamiaru, winy i poczytalności sprawcy przesądza o obowiązku liczenia się sprawcy częściowo ubezwłasnowolnionego z obowiązkiem zwrotu świadczenia nienależnego (art. 409 k.c.).

Art. 11 k.p.c. jest normą szczególną stanowiącą wyjątek od zasady swobodnej oceny dowodów i poczynionych w wyniku tej oceny ustaleń sądu cywilnego wiążąc ten sąd w zakresie ustaleń wydanego w postępowaniu karnym prawomocnego wyroku skazującego co do popełnienia przestępstwa.

W doktrynie wyrażany jest pogląd o związaniu sądu cywilnego wszystkimi okolicznościami stanowiącymi istotę przestępstwa lecz zgodnie z dominującym stanowiskiem orzecznictwa i doktryny związanie prawomocnym wyrokiem karnym dotyczy ustalonych w nim znamion przestępstwa i okoliczności jego popełnienia, natomiast okoliczności wykraczające poza te elementy stanu faktycznego nie są wiążące w sprawie cywilnej. Co do zasady nie jest też wiążąca ustalona wyrokiem karnym wysokość szkody, chyba że należy do znamion ustawowych przestępstwa i stanowi niezbędny element jego stanu faktycznego; zakres związania jest wówczas uzależniony od rodzaju popełnionego przestępstwa. Przesądzone w judykaturze zostało również to, że skazanie za przestępstwo umyślne wyłącza, w świetle art. 11 k.p.c., możliwość ustalenia przez sąd w sprawie cywilnej braku umyślności działania sprawcy, jak i to, że skazanie za przestępstwo nieumyślne nie wyłącza ustalenia, że sprawca działał umyślnie. Jeżeli sąd w postępowaniu karnym ustali poczytalność sprawcy i wyda wyrok skazujący, sąd cywilny jest związany tym ustaleniem i nie może badać czy zachodzą przesłanki określone w art. 425 k.c. Ponadto całkowite lub częściowe ubezwłasnowolnienie sprawcy

szkody nie jest równoznaczne ze stanem wyłączającym świadome powzięcie decyzji i wyrażenie woli, określanym jako niepoczytalność, bo brak zdolności do czynności prawnych nie ma wpływu na możliwość przypisania odpowiedzialności cywilnej. Udowodnienie zaistnienia okoliczności wyłączającej odpowiedzialność sprawcy spoczywa na nim zgodnie z art. 6 k.c. (uchwała siedmiu sędziów Sądu Najwyższego zasada prawna z dnia 28 kwietnia 1983 r., III CZP 14/83, OSNCP z 1983 r., nr 11, poz. 168, uchwała z dnia 20 stycznia 1984 r., III CZP 71/83, OSNCP z 1984 r., nr 8, poz. 133, wyroki Sądu Najwyższego z dnia 2 lutego 2011 r., I UK 300/10, OSNP z 2012 r., nr 7-8, poz. 96, z dnia 8 października 1956 r., IV CR 520/56, OSNCK z 11957 r., nr 4, poz. 107, z dnia 3 sierpnia 1961 r., IV CR 950/60, OSNC z 1962 r., nr 3, poz. 111, z dnia 17 czerwca 2005 r., III CK 642/04, z dnia 20 lipca 2007 r., I CSK 105/07, z dnia 24 października 2013 r., IV CSK 116/13, z dnia 27 listopada 2013 r., V CSK 556/12 - nie publ.).

Ustawowe podmiotowe znamiona przestępstwa oszustwa unormowane w art. 286 § 1 k.k. obejmują sposób działania, który przez wprowadzenie w błąd ma doprowadzić do niekorzystnego rozporządzenia mieniem przez poszkodowanego i jego cel, którym jest uzyskanie przez sprawcę korzyści majątkowej. Strona podmiotowa przestępstwa polega na umyślności stanowiącej szczególną postać zamiaru bezpośredniego kierunkowego; działanie sprawcy jest realizowane w wykonaniu powziętego zamiaru i ukierunkowane na określony cel co oznacza, że wszystkie elementy konstrukcyjne strony podmiotowej są objęte jego wolą. Przedmiotem ochrony jest mienie rozumiane jako ogół praw podmiotowych obejmujących prawa danego podmiotu, z tym że do ustawowych znamion strony przedmiotowej nie należy powstanie szkody i nie jest ona warunkiem koniecznym przyjęcia, że doszło do niekorzystnego rozporządzenia mieniem.

Sąd w sprawie cywilnej jest związany faktem popełnienia przez sprawcę przestępstwa oszustwa, w tym ustaleniem, że poszkodowany niekorzystnie rozporządził mieniem opisanym w sentencji wyroku karnego, lecz jest uprawniony do samodzielnego ustalenia, że w wyniku tego przestępstwa poszkodowany poniósł szkodę wyższą. Wystąpienie szkody nie należy bowiem do znamion przedmiotowych przestępstwa oszustwa i związaną z sądem cywilnym określeniem mienia, którym poszkodowany niekorzystnie rozporządził oznacza, że

nie może przyjąć, iż taki fakt nie miał miejsca, ale może samodzielnie ustalić wysokość szkody.

Inną jest natomiast kwestią, czy związanie sądu cywilnego ustaleniem winy i poczytalności w wyroku skazującym za przestępstwo oszustwa dotyczy wyłącznie niekorzystnego rozporządzenia mieniem, opisanym w sentencji wyroku karnego, czy również mienia, które opisane nie zostało lecz niekorzystne nim rozporządzenie mieści się w opisie działania sprawcy i stanowi warunek konieczny niekorzystnego rozporządzenia mieniem opisanym w sentencji.

Udzielić trzeba odpowiedzi negatywnej z tego względu, że przyznanie mocy wiążącej wyrokom karnym jest regulacją szczególną i stanowi odstępstwo od zasady bezpośredniości oraz swobodnej oceny dowodów, stąd wykładnia art. 11 k.p.c. powinna być dokonywana w sposób ścisły i nie może prowadzić do poszerzenia zakresu związania sądu w sprawie cywilnej. Zakres związania ustaleniami dotyczącymi podmiotowych znamion przestępstwa oszustwa tj. sposobu działania i celu może dotyczyć jedynie tych okoliczności dotyczących znamion przedmiotowych, które wprost wynikają z treści wyroku karnego. Jeżeli więc jako objęte celem, czyli uzyskaniem korzyści majątkowej zostało wymienione niekorzystne rozporządzenie konkretnie wymienionym mieniem, to taka treść wyroku określa granice związania podmiotowymi znamionami przestępstwa.

Przyznać trzeba rację skarżącemu, że Sąd drugiej instancji łącznie odniósł się zarówno do uszczerbku majątkowego powstałego w wyniku niekorzystnego rozporządzenia mieniem opisanym w wyroku karnym (nienależne świadczenie), jak i szkody poniesionej wskutek zapłaty prowizji i opłaty notarialnej przyjmując, że jest związany ustaleniem zarówno winy, jak i poczytalności sprawcy w wyroku karnym także w zakresie szkody nie objętej treścią tego wyroku. Szkada w postaci poniesionych opłat notarialnych i prowizji, chociaż pozostaje w bezpośrednim związku przyczynowym z popełnieniem przestępstwa, nie jest objęta podmiotowym znamieniem przestępstwa oszustwa, bo celem sprawcy co do tej części mienia powódki nie mogło być osiągnięcie korzyści majątkowej.

Wbrew wywodom skargi uchybienie to pozostaje bez wpływu na prawidłowość rozstrzygnięcia. Z motywów zaskarżonego orzeczenia wynika

bowiem, że Sąd dostrzegł i rozważył problem częściowego ubezwłasnowolnienia pozwanego w aspekcie wyłączenia jego odpowiedzialności na podstawie art. 425 § 1 k.c., lecz przyjął, że pozwany nie wykazał, by w dacie czynu jego zaburzenia psychiczne zniosły całkowicie możliwość świadomego lub swobodnego powzięcia decyzji i wyrażenia woli. Podzielić trzeba pogląd, że ustawodawca wiąże skutki prawne wyłączenia odpowiedzialności z pojęciem „niepoczytalności” czyli stanu całkowitego wyłączenia, a nie jedynie ograniczenia świadomego lub swobodnego powzięcia decyzji i wyrażenia woli, wobec czego nawet poczytalność ograniczona w stopniu znacznym nie uzasadnia zastosowania omawianego przepisu. Fakt skazania pozwanego za przestępstwo z art. 286 § 1 k.k., chociaż nie wywiera skutku z art. 11 k.p.c. odnośnie do szkody równej uiszczonej prowizji i opłaty notarialnej, to nie pozostaje bez wpływu na ocenę jego stanu psychicznego w dacie wyrządzenia szkody. Szkada ta pozostaje w ścisłym i nierozzerwalnym związku z uiszczeniem ceny kupna objętej działaniem pozwanego ukierunkowanym na osiągnięcie w ten sposób korzyści majątkowej oraz doprowadzenia powódki do niekorzystnego rozporządzenia mieniem i stanowiła jeden z koniecznych elementów stanu faktycznego, który w bliskim powiązaniu czasowym doprowadził do popełnienia przestępstwa. Stąd przyjąć trzeba, że ustalenie przez sąd karny zamiaru bezpośredniego, winy umyślnej i poczytalności pozwanego ma istotne znaczenie dla określenia jego stanu psychicznego w dacie wyrządzenia szkody. Nie można przyjąć bowiem, że był on poczytalny w czasie wszystkich działań opisanych w sentencji wyroku, które prowadziły do popełnienia przestępstwa i obejmował je świadomym zamiarem, a nie mógł swobodnie podejmować decyzji, wyrażać swej woli i nie był ukierunkowany świadomie i umyślnie na wyrządzenie powódce szkody w zakresie opłat niezbędnych do uzyskania ceny kupna. Stan faktyczny sprawy wyklucza domniemanie faktyczne niepoczytalności sprawcy częściowo ubezwłasnowolnionego.

Odnosząc się do drugiego zagadnienia stwierdzić trzeba, że ustalenie w wyroku karnym zamiaru bezpośredniego, winy umyślnej i poczytalności sprawcy przestępstwa z art. 286 § 1 k.k., chociaż wiąże sąd cywilny, to nie przesądza o obowiązku liczenia się sprawcy częściowo ubezwłasnowolnionego z obowiązkiem zwrotu świadczenia nienależnego (art. 409 k.c.).

Powinność liczenia się z obowiązkiem zwrotu nie jest uzależniona od zawinionego działania, lecz jest utożsamiana ze złą wiarą, do której ustalenia stosuje się kryteria obiektywne. Ten, kto przyjął świadczenie nienależne w chwili wyzbycia się korzyści powinien się liczyć z obowiązkiem zwrotu wtedy, gdy wie albo powinien wiedzieć lub przypuszczać, że mu się ono nie należy ze względu na wadliwą podstawę prawną bądź też możliwość jej odpadnięcia. Do ustalenia złej wiary nie są istotne właściwości psychiczne danego podmiotu lecz to, czy przeciętny podmiot o takich samych cechach psychicznych zdawałby sobie sprawę z obowiązku zwrotu, a więc powinność liczenia się z obowiązkiem zwrotu jest kwestią świadomości wzbogaconego. Ustalenie tego stanu następuje na podstawie okoliczności, w których świadczenie nienależne zostało przez wzbogaconego uzyskane.

W sprawie niniejszej do świadczenia nienależnego doszło na podstawie nieważnej czynności prawnej dokonanej wskutek przestępstwa oszustwa popełnionego świadomie i z winy umyślnej wzbogaconego częściowo ubezwłasnowolnionego. Wbrew wywodom skarżącego okoliczności, które doprowadziły do zawarcia umowy świadczą o pełnej wiedzy pozwanego co do wprowadzenia w błąd powódki, jego ubezwłasnowolnienia i konieczności udziału kuratora w czynności prawnej, a w konsekwencji jej wadliwości i braku podstaw do uzyskania ceny, co wyklucza przyjęcie działania w dobrej wierze i przesądza o powinności liczenia się z obowiązkiem zwrotu uzyskanego świadczenia nienależnego.

Ocena, że pozwany powinien się liczyć z obowiązkiem zwrotu uchyla spod kontroli zarzut naruszenia art. 409 k.c. w aspekcie analizy charakteru zużycia korzyści, bo obowiązek zwrotu jej wartości nie wygaś nawet jeżeli pozwany ją zużył w taki sposób, że już nie jest wzbogacony.

Z tych względów orzeczono jak w sentencji na podstawie art. 398¹⁴ k.p.c., o kosztach rozstrzygając zgodnie z art. 98 § 1 k.p.c., art. 108 § 1 k.p.c. w zw. z art. 391 § 1 i 398²¹ k.p.c. oraz § 19 ust. 1, § 2 ust. 3, § 6 pkt 6 i § 13 ust. 4 pkt 2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 września 2002 r. w sprawie

opłat za czynności adwokackie oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu (Dz. U. z 2013 r., poz. 461).

jw

eb